

Undersøgelsen af Kærgårds ældre gårdtomt.

Ved *Søren Alkærsig.*

I dagene 3.—4. og 30. sept. lod historisk samfund for Ribe amt Kærgårds ældre Voldsted (og vel det ældste) i Hunderup sogn, godt 300 meter s. f. det nuværende Kærgård, nøjere undersøge. Det er den nyvakte interesse for at få Kærgård genrejst, om muligt i sin gamle skikkelse, efter over et århundredes mishandling, som ganske naturlig har medført, at man også ønskede at vide, hvad der kan vides om Kærgårds ældre tomt derude i engen.

Skønt navnlig selve hovedbygningens tomt er meget medtaget, idet man flere gange i den sidste menneskealder har jævnet ud på den, og endog dens omrids således er noget forstyrret, så er dog hele anlæget den dag i dag overordentlig tydelig og forståelig, navnlig vel fordi ladegårdspladsens form med omgivende grave er så ualmindelig godt bevaret. Det samme er iøvrigt tilfældet med »brohuset«s tomt, hvis omrids fremtræder meget klart og hvis grundsten endnu delvis fandtes på plads.

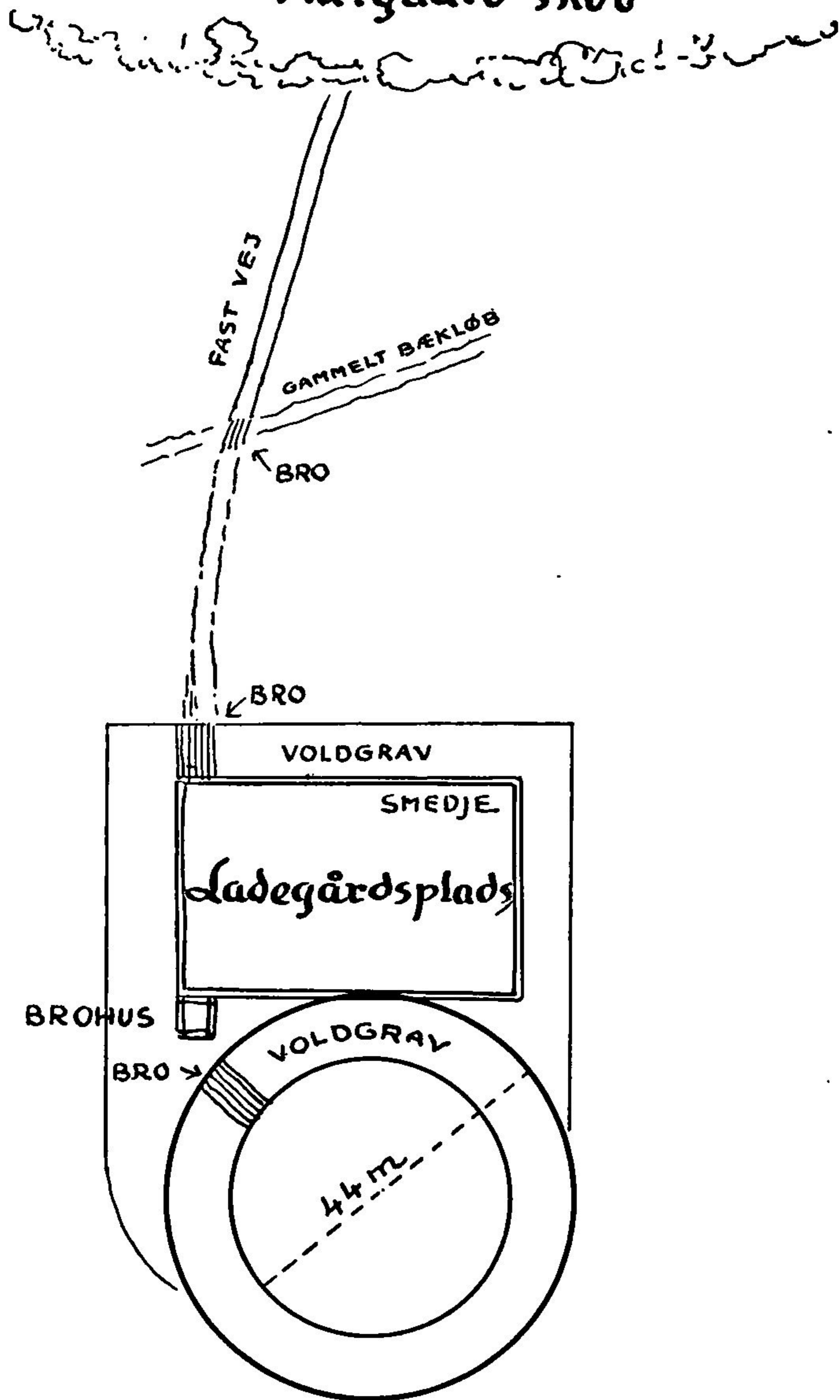
Der er vist ikke i Vestjylland mange spor af de meget tidlige anlæg med tørre grave, som kendes andre steder, det var terrænet ikke til. I urolige tider har vestjyske storbønder måske derfor tyet ud i sumpene, tidligere end andre steder, og stedet her kan vist godt have være beboet fra borgerkrigenes dage, omkring 1150, selv om det nuværende anlæg er yngre, vel fra omkring 1300.

Skønt bygningerne næppe kan have fortjent borgnavnet, så var det dog en borg i den forstand, at stedet har været mere end almindelig utilgængelig. Gården må have været en af landets mest uindtagelige, ikke ved sine mures fasthed eller tykkelse, thi der er gode grunde for, at det hele har været bindingsværk med ler og sten, men ved sin beliggenhed. Stedkendte folk siger, at før afvandingen af Kongeåområdet var engene deromkring så sumpede, at der næsten ikke kunde køres, og i ældre tid har dette forhold været endnu mere udpræget. Endnu er der levnet tilstrækkelig af vejen derud til, at man kan se, hvor vanskelig adgangen har været, og hvor sikker gården lå. Også vanskelig altså for gårdens egne folk, men denne ubekvemhed måtte man finde sig i. Sikkerhed først. En smal vej, tildels bestående af sten og murbrokker, går den dag i dag fra skovbrynet syd på, noget mod vest, ud mod tomten (ligesom den let kan spores mod nord, ind gennem skoven, med retning omtrent efter Hunderup kirke går den her ganske uden hensyn til nuværende bygninger eller voldgrave). 100 meter fra skovbrynet synes vejen at slå et sving mod vest og rammer så en rende, som engang har været en bæk, og for 30 år siden stod her, ligesom inde ved ladegårdens voldgrav, pælestumper af egetræ, som rester af en bro over bækken. Pælene blev taget op, fordi de var i vejen for leen, når engen skulde slås. Syd for renden er vejen ikke så tydelig, sten findes ikke i den og på en strækning af en halv snes meter er den helt borte og alt jævnet med den øvrige eng. Tydningen er usikker, men mulig har det meste af dette stykke været sikret, ikke med sten, men med ris og lyng, og det før nævnte helt åbne stykke har mulig aldrig været belagt med andet en ris, derover længere stokke og stammer og endelig et lag lyng og hede-tørv, sådan som bønder alle dage har båret sig ad, når man skulde færdes på sumpede steder, navnlig om man

Kærgård skov

havde heste eller kreaturer med sig. Mulig har et sådant vejløst sted, hvor den simple »stokkebro« let kunde brydes, været et foreløbigt forsvar og ikke det ringeste, her ude, hvor der på begge sider af den smalle vej var bundløs sump. Stykket fra den gamle bæk ind til ladegårdens grav er omtrent andre 100 meter.

Løvrigt har der været 10—11 meter brede grave både om ladegård og borggård, sporene af dem står særdeles tydelig endnu. Det er ikke urimeligt at tro, at på en sådan plads har en af egnens herremænd længe kunnet forsvare sig mod de holstenske grevers folk, om han ellers havde sind dertil, må man vist tilføje. Desværre er det vel snarere til forsvar mod omegnens bønder, at stedet er indrettet. Tiden 1300 er netop midt i bondeoprørens tid.

Det næste led i anlæget, man kommer til fra land, er ladegårdspladsen, vejadgangen er i nordvestre hjørne. Pladsen er 38×57 meter; i og for sig nok til ret anselige moderne udbygninger. Men en gård så knap ud dengang, som den gør nu. Dog er der et træk fra hin tids byggemåde, som i vestjyske egne kan findes den dag i dag: at kostalden er i samme længe som stuehuset. Det er ældgammelt og stammer naturligvis fra den tid, da husdyr og beboere boede i samme rum (jfr. den holstenske gård). Skellet mellem koen, dette hyggelige og hjemlige dyr, og mennesket, som var afhængig af dets mælk og kunde nyde godt af dets varme, har engang været langt mindre end det blev senere. — Det kunde vist også grumme godt tænkes, at de ældste husherrer her har boet på samme måde, for de var ikke nær så fine, som deres efterkommere blev, de var bønder og levede på bondevis. I så fald skulde borgpladsen være anlagt senere, f. eks. da manden havde fået den fine titel væbner, og det kan også godt være tilfældet. Men som anlæget nu ligger, må borgpladsen være storbondens eller herreman-

dens boplads, mens trælle og tjenestefolk derimod efter gammel skik har boet sammen med dyrene (eller da i samme længe) i den staldfløj, som har ligget på ladegårdspladsen, snarest lige over for hovedbygningen. Men resten af disse udbygninger, skure til vinterfoder, tærskelo, redskabsrum, huggehus og smedje, har ligget uden nogen særlig orden og ikke i et firkantet gårdsanlæg som senere. Den ret store plads har vel ikke været helt optaget, gården har næppe i ældre tid været synderlig stor, dens marker har sandsynligvis delvis ligget i fællig med Hunderup marker og været drevet ved hoveri, mens trælle har passet dyrene. Disse trælle (og tjenestefolk) var tillige gårdens væbnede forsvar, her har ikke været råd til nogen særlig gårdvagt af svende, øvet i våbenbrug. Når ufred kom på (de holstenske grever!) tyede desuden en stor del af bønderne ud paa ladegårdspladsen med dyr og foder og fødevarer, thi noget andet værn end herregården havde de nærmest boende bønder ikke, og herfra kunde de så blive vidne til, at fjenden brændte deres hjem af. Dog var den ulykke, skønt slem nok, ikke så stor som i senere tider. Også fordi et sådant gårdsanlæg skulde være et tilflugtssted, var det nødvendigt, at det havde nogen størrelse.

Ved gravningen fandtes intet spor af bygninger på ladegårdspladsen ud over nogle stumper munkesten, men i nordøstre hjørne blev gjort et meget ejendommeligt fund, nemlig endel slaggerester fra jærngruber. I og for sig ikke overraskende, thi selvfølgelig har der været brug for en smedje på en sådan gård, og en af trællene har været udlært smed. Da der tillige er nok af myremalm i engen udenfor, så er intet rimeligere, end at man også i de sædvanlige primitive jærngruber selv har udvundet det jærn, man havde brug for, måske også til salg til bønderne, og i så tilfælde har vel virksomheden været så omfattende, at en nøjere undersøgelse måtte

bringe yderligere fund for dagen. Et par af disse slaggestykker har særlig interesse, idet det ene bærer dybe spor af den jærnstang, hvormed man har vendt en sådan ovnfuld jærn, og den anden er mærket af øksen, hvormed man huggede den endnu bløde masse i stykker for at fraskille den bedste del til videre behandling. Denne sidste er vist netop foregået her på stedet (den første måske også, men den kan også være foregået inde på land), thi foruden mange slaggestykker med spor af rødbrændt tegl var der også teglstykker, som er rester af den lergrube, hvori den anden behandling foregik, og som jo under smeltningen blev brændt til tegl. De fleste af slaggerne lå iøvrigt i en affaldsgrube eller lignende, hvori også fandtes to brugsgenstande af jærn. De er så indkapslede i tykke rustlag, at det foreløbig er vanskeligt at bestemme deres art, men den ene er sikkert en halv hestesko og den anden et brækket sværd.

Op til sydvestre hjørne af ladegårdspladsen, men egentlig u d e n f o r denne og som selvstændig bygning, et slags mellemlid mellem ladegården og borggården, har ligget et brohus eller brotårn, hvis grund, 8×8 meter, blev afdækket i de tre hjørner, mens grundstenene, som iøvrigt var små, i nordvestre hjørne var borte. Fra dette hus har der været nem adgang til stalden, selv om disse to huse ikke var umiddelbart sammenbygget, thi manden her, som vel enten hed Eske Henriksen eller Henrik Eskesen (det sidste f. eks. 1440), var jo nok storbonde, men ikke mere, end at han gav sig stærkt af med studeopdræt og studehandel, som i disse århundreder var i god gænge; og han har nok daglig skullet over broen, gennem brohuset og ind i stalden for at se til de kære bosser og den øvrige bedrift. Iøvrigt har huset vel tjent til bolig for redesvenden eller bryden, hvilken stilling nu den mand har haft, som ledede bedriften.

Vi kommer nu til selve borgpladsen. Gennem dens nord-

lige side foretog en privatmand for 60—70 år siden en gravning, hvis spor endnu er at se, men efter sigende fandtes intet. For en 30 år siden blev der af bankens østlige side taget jord til nogle moseforsøg tæt ved, uden at den dog derved bleve mere sløjfet, end at dens omrids, såvel som voldgravens, let kan følges fremdeles. Men også på anden måde er banken i de senere år mishandlet, idet der med jordskuffe er kørt så meget af den ud i voldgraven, at der nu kan køres med maskiner over den. Ved disse arbejder fandtes intet ud over nogle sten og tegl (munkesten); stenene har sagtens været rester af fundamentet, som vel nok dengang har kunnet findes i oprindelig leje, om nogen havde brudt sig om at se efter.

Det var da ikke at vente, at der ved den nu foretagne undersøgelse skulde findes noget af betydning i borg-højen. Men ved hjælp af et par dybe gennemgravninger kunde vi fastslå dens opbygning, og at den, sammen med ladegårdspladsen og voldgraven, må have kostet et uhyre arbejde efter den tids forhold. Sandsynligvis er det udført som hoveri, men herremanden har vel forestillet bønderne — om de har knurret — at anlæget også var til gavn for dem, idet det jo skulde tjene som tilflugtssted også for dem i påkommende tilfælde. — Nederst fandtes et meget tykt lag tørvejord og noget klæg, naturligvis smidt op af voldgraven og på den flade engbund, her er ingen tegn på nogen oprindelig forhøjning, sådan som ved Varde. Derover et mægtigt lag jord og sand (ældre folk fortæller, at banken i deres barndom var meget stejl), men det meste af dette ligger altså nu i voldgraven i et mere end spadedybt lag. Da det er tvivlsomt, om visse dele af vejen her ud har kunnet bære tungere læs, så har disse hundreder af læs jord sikkert skulle trilles derfra, 100 meter fra skoven, hvor den fastere vej hører op. På samme måde er ladegårdspladsen dannet af fylden fra gravene her, men også i dette tilfælde er et jordlag påført inde

fra land om end ikke af nogen stor tykkelse, måske $\frac{1}{2}$ meter, men det er ialfald kendelig ved gravningen.

Ud fra det lidet, der synes fundet af fundamenter (sten vides ikke at være ført derfra, og også brohusets fundering var temmelig svag), ligger den slutning nær, at bygningerne har været bindingsværk, borggården det mere moderne med munkesten, hvoraf der blev fundet endel, i ladegården den sædvanlige lerklining på det pindeværk, der blev sat ind i tavlene, sådan som man har brugt det lige fra stenalderen af og til tæt ned mod vore dage. — Denne slutning synes ret vel bekræftet af den gravning, som derefter blev foretaget flere steder i voldgraven, hvor man næsten overalt traf på egetømmer, især mellem brohuset og borgpladsen, der, hvor man må antage, at broen har været. Ved nøjere eftersyn viste alt dette tømmer sig at være dele af bindingsværk, et enkelt stykke, 3.1 meter, var særlig karakteristisk, idet det med ca. 20 cm afstand mellem hver var boret fuld af vendrehuller, d. v. s. huller til at sætte de lodrette hasselkæppe i, hvorefter der blev viklet ris eller halm imellem og slået ler på fra begge sider, en byggemåde, der var særlig anvendelig, hvor jorden ikke kunde bære tunge bygninger. Til hovedbygningen har der, som før nævnt, været anvendt munkesten, ialtfald for største del. Det var imidlertid kun få, der kunde kunsten at brænde dem, de blev meget dyre, og blev en bygning nedbrudt eller flyttet, blev hver eneste sten derfor pillet op, hvad naturligvis ikke udelukker, at nogle enkelte alligevel har forputtet sig i ler- og grusdynger, eller, som her, i voldgraven. Ved gravningen her blev fundet slet ikke så få, pæne og hele sten, men sært nok af mange forskellige dimensioner: længde 28—31, bredde 13—14 og tykkelse 7—8 cm. Det har åbenbart ikke gået helt nøje til med formene, og hvis det er én snedker, der har lavet dem, så er æ hund ræend mæ hans moel.

At største delen af det fundne tømmer engang har været anvendt til bindingsværk kan der altså ikke være tvivl om. Men da det lå særlig rigeligt der, hvor broen må have været, har det måske dog, efter at være kasseret som bygningstømmer, i en årrække gjort tjeneste i broen. En meget svær stolpe, som ligeledes fandtes her, er vel en rest af det sværere tømmer, der også skulde til. Jamen vindebroen? spørger måske en og anden læser. Men det er vist et spørgsmål, om den har været anvendt ret tit, og vel aldrig på en så jævn og tarvelig gård som denne. Det var en meget dyr historie både at stille sådan en an og holde den vedlige; alene at skaffe j æ r n e t, der skulde til, var næsten uoverkommeligt med den uhyre besværlige og kostbare udvindingsmetode, man brugte. Og så skulde den passes. Vindebroer fandtes vel, men vistnok kun på de mere anselige herregårde, og selv der må det — stadig på grund af vanskeligheder med jærnet — være en ret moderne ting.

En særlig vanskelighed var det at holde g r a v e n om en sådan gård i orden, der samledes hurtig et lag dynd i bunden, den groede til med alle slags planter, og bredderne vilde glide. At den hurtig kunde gro til, fik man at se ved de snit, der blev lagt igennem den, idet de nedre lag var fulde af rødder og andre rester af flæg, rør, el og birk. Det har sikkert ikke varet længe, efter at pladsen er forladt, før voldgravene har været et tæt elle- og birkekrat. Men sålænge gården var beboet, er man jo nok kommen over at holde graven ren, langt vanskeligere var det med siderne. At forsyne dem med et stenglacis, som på nogle østjyske borge, var en flothed, som her ikke kunde være tale om. Men et par af snittene synes at vise, at man har gjort sit bedste, idet der forneden i voldskråningen fandtes indlejret større og mindre l e r f l a g e r, der synes vel at være sparet på leret, men foranstaltningen har dog neppe været helt unyttig.

Af andre fund i voldgraven kan nævnes endel egebrædder, et par af dem med not. Endvidere en masse tørve- og træaske, ganske enkelte stykker ege- og tørvekul, men mærkelig nok ikke i hele denne askemødding, som det næsten var, et eneste potteskår. Sådanne vilde ellers været velkomne til brug ved tidsbestemmelse. Heller ingen dyrebene eller jærnsager, og i det hele må det siges, at m. h. t. fund gav gravningerne ikke store resultater, men til gengæld gav alle undersøgelserne tilsammen et godt og klart billede af, hvordan et vestjysk, senmiddelalderligt borganlæg har set ud.

Hvad dernæst borgens flytning til den nuværende plads angår, da kunde man jo navnlig ønske svar på de to spørgsmål: *h v o r n å r* er den flyttet og *h v o r f o r*? Det er vistnok det sidste, som det er lettest at svare på, og det indeholder tillige de interessanteste problemer. Da slægten Lange, hvortil også hører den Henrik Eskesen, som ejede gården 1440, i 1662, som så mange andre gamle, danske adelsslægter ved den tid, måtte gå fra fædregården, havde den vist besiddet den i flere århundreder. De var *b ø n d e r*, disse gamle herremænd, og de hang som alle bønder ved deres jord i umiddelbar følelse af, at så længe de havde rod der, var de stærke. Da først den tid kom omkring 1550—1600, da de i større mængde drog til hove og samtidig stræbte efter al slags finhed og overdådighed hjemme, var det forbi med denne rodfæstethed. Dertil bidrog også meget, at de mere betydende af dem gav sig til at spekulere i ejendomme, storgodser; det var slet ikke fint længere at skrive sig til en enkelt bitte herregård som Kærgård eller Krogsgård eller Estrup, de var jo kun for vestjyske husmandsejendomme at regne og kunde højst bruges som anneks til en eller anden mere anselig herregård i Østjylland eller på øerne, helst flere. De var sandelig ikke længere hjemmefødnin-

ger, disse slægter, de kunde bo i landet, hvor det skulde være!

Når al denne herlighed fik en så ualmindelig brat ende, så man ser det mærkelige, at næsten hele den gamle, danske adel (som dog rummede så mange udmærkede mænd) gå fra deres gårde, ja gå til grunde i løbet af et par slægtled, så er den umiddelbare årsag dertil jo nok de »onde tider« med nedadgående priser, krigens ulykker osv.; men sligt havde man prøvet mange gange før og var endda bleven ved gårdene. Det er den primitive kraft og slægtsvilje (slægtshovmodet kunde ikke klare det!), der ikke længere er tilstede, og som i løbet af så forbavsende kort tid fører til disse gamle bondeslægters undergang. Også Langerne på Kærgård havde gjort hele turen med: fra bønder og studehandlere til godssamlere, lensmænd og rigsråder, og det var ikke gået dem bedre end andre, også denne slægt vandedes ud, hvordan det nu går til, og fra 1562 var Kærgård på andre hænder, nogle få år på danske, adelsslægten Krag, men siden, som næsten overalt, er ejerne tyske eller borgerlige slægter.

Og her står vi vel sagtens ved den væsentlige grund til gårdens flytning. Det skal jo være lensmand og rigsråd Niels Lange, der har foretaget flytningen, og da Hugo Matthiessen og Vilh. Lorensen mener, at de nuværende kældere på Kærgård, som er de oprindelige, må stamme fra ca. 1550, så skal det vel nok passe. Det var ikke længere fint at bo derude i sumpen, nu vendte vejrhanerne mod land, det havde Niels Lange godt nok set på sine mange rejser, og nu skulde fædregården opstå i ny dragt. Så skulde man ganske vist foruden gravene have anderledes faste mure og en langt pragtfuldere byggestil, men hvad, man havde jo god råd, studene havde givet et mægtigt overskud de senere år. Så må det naturligvis også siges, at det var noget besværligt at bo derude i engene, og vej og broer skulde stadig holdes vedlige. Dertil kom,

at efterhånden som statsmagten blev stærkere — det sidste store bondeoprør var jo nylig slået ned — så kunde man nok tage sig forsvarsbeliggenheden noget lettere.

Men netop af denne sidste grund, og navnlig når man også har de stadig bedre skydevåben i erindring, kan man nok spørge: hvorfor foretog man så overhovedet den uhyre kostbare foranstaltning med grave (om det nuværende Kærgård synes at være tredobbelte grave), alentykke mure osv. ved de nye herregårde? Vi kan vist ikke svare stort andet, end at det var en modesag, og at det så stort og standsmæssig ud. Og desuden: helt sikker for lidt bondevrøvl kunde man vel fremdeles ikke være, og i så fald kunde murene og gravene vel nok holde en bondehær ude, især da det var lidet sandsynligt, at bønder kom til at lege med kanoner. Men overfor en krigsøvet fjende derimod vilde alle disse ting, som eftertiden altfor hurtigt viste, være fuldkommen værdiløse og lavet til unytte, hvad der ingenlunde var tilfældet med de ældre forsvarsforanstaltninger.

Men da Niels Lange omkring 1550 forlod fædrenes gamle boplads, fulgte han altså kun skik og mode. Hvordan den borg så ud, en virkelig borg, som han byggede, hvor nuværende Kærgård ligger, ved vi ingenting om, thi med al soliditet kom den ikke til at stå nær så længe som den gamle bindingsværksbygning ude i engene, nemlig kun ca. 150 år, idet den i 1695 blev afløst af den nuværende meget mishandlede bygning. Man kan gå ud fra som sikkert, at kældrene er en rest af Niels Langes borg, men resten er ryddet tilside, forfalden og medtaget som det var, dels af fjendens mishandling i tre krige og dels af dårlig vedligeholdelse på grund af fattigdom. —

E. S. Om de to ovennævnte jernstykker siger museumsinspektør Chr. Axel Jensen efter foretaget undersøgelse på nationalmuseet følgende: »Det 44 cm lange, sværdlig-

nende stykke med et enkelt firkantet naglehul er formodentlig et beslag til en dørfløj eller et møbel, af ret ubestemmelig alder, men dog vistnok sent middelalderligt. Den halve hestesko, der har været til en lille hov, minder noget om den fra Boringholm (Hvirring s. Nim H.) kendte type, men er ikke så elegant som de udprægede Boringholmske fra 1330'erne. Formodentlig er Kærgård-eksemplaret fra 1400'erne eller senere.«
